

Л.А. Тіхонова

Харківський національний університет радіоелектроніки,
к. філос. н., проф. каф. філософії

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті розглядаються особливості та проблеми формування політичної та національно-цивілізаційної ідентичності в умовах глобалізації та інформатизації сучасного світу. Досліджуються елементи, що складають структуру політичної ідентичності та її типи. Аналізується вплив на політичну ідентичність процесів глобалізації та інформатизації суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, політична ідентичність, ідентифікація, самоідентифікація.

Л.А. Тіхонова

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются особенности и проблемы формирования политической и национально-цивилизационной идентичности в условиях глобализации и информатизации современного мира. Исследуются элементы, составляющие структуру политической идентичности и ее типы. Анализируется влияние на политическую идентичность процессов глобализации и информатизации общества.

Ключевые слова: информационное общество, политическая идентичность, идентификация, самоидентификация.

L. Tichonova

PROBLEMS OF FORMING OF POLITICAL IDENTITY OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Features and problems of formation of political, national and civilized identity in conditions of globalization and informatization of the modern world are considered in this article. Elements which are made structure of political identity and its types are researched. Influence on the political identity of the processes of globalization and information of society are analyzed.

Key words: information society, political identity, identification, self-identity.

Нагальна потреба сучасного інформаційного суспільства у категоріальному переосмисленні нових перспектив «суспільства знань» призвела до того, що дослідження поняття ідентичності – соціальної, політичної, індивідуальної, групової – стало однією з головних тем суспільних наук початку ХХІ ст. Тема політичної ідентичності увійшла в арсенал українських гуманітарних досліджень досить недавно і феномен політичної ідентичності є міждисциплінарним та розглядається в межах філософії, соціології, політології, політичної психології та інших дисциплін. При вивченні політичної ідентичності вчені аналізують проблеми політичного менталітету, політичної культури, політичної свідомості, трансформації образів політики і таке інше. І не дивлячись на те, що проблеми ідентичності, ідентифікації та самоідентифікації достатньо давно є об'єктом дослідження багатьох суспільних наук, проблематика політичної ідентичності у всіх її проявах залишається актуальною і потребує, на наш погляд, подальшого вивчення.

В суспільних науках сучасного інформаційного суспільства все більшу значущість набуває особистісне, продуктивне, творче та особливе. Такий підхід до проблем сучасного суспільства пов'язаний з підвищенням ролі людини у процесах формування та

ефективного використання ресурсів розвитку світової та національних спільнот. Але в процесі дослідження перспектив розвитку «суспільства знань» дуже часто увага концентрується не на людині та її проблемах, а на практиці функціонування державних інститутів та суб'єктах міждержавного та регіонального рівнів політичного процесу. На наш погляд, сучасному суспільствознавству треба більше уваги приділяти саме проблемам ідентифікації та самоідентифікації особистості у складному світі інформатизації та глобалізації. Проте завжди треба пам'ятати, що процеси особистісної ідентифікації та самоідентифікації тісно пов'язані та напряму залежать від ідентифікації групової, колективної та національної.

Дослідники проблем ідентичності у сучасному інформаційному суспільстві (В.В. Лапкін, В.І. Пантін, І.В. Зайцев) вважають, що вирішальний напрямок розвитку усіх без виключення спільнот визначає колективна ідентичність їх членів. Колективна ідентичність на їх думку – це комплекс уявлень, що складають узгоджену та солідарну мотивацію індивідуальної та групової поведінки. Індивідуальна та групова політичні ідентичності пов'язані через ідеологічні симпатії, електоральний вибір та певні форми політичної поведінки. Цей зв'язок дає можливість зберегти правопріємництво інституційних засад політичної системи та підтримується державою за допомогою цілеспрямованої політики ідентичності.

Особливості значення такого поняття як «політична ідентичність» полягають у тому, що частіше за все мова йде не просто про формування концепцій політичної ідентичності, а про використання цього феномену у практичній політиці, де нормативний сенс перетворює образи соціальних одиниць у нормативні ідеали. А це, у свою чергу, унеможливорює визнання істинності тільки однієї з концепцій політичної ідентичності.

Сучасні політологи вважають, що поняття політичної ідентичності може бути розкрито через три складові. В межах першої складової політична ідентичність визначається як сукупність політичних принципів, що служать нормативним підґрунтям відповіді на запитання «Хто ми?», тобто усвідомлення громадянами держави своєї політичної спільноти.

В межах другої складової політична ідентичність – це сукупність уявлень, що задають унікальну сутність конкретної держави через його співвідношення з актуальними Іншими та маркування кордонів.

Третя складова політичної ідентичності – це сукупність уявлень про минуле політичної спільноти, історичні події, що мають не абияку значущість для громадян держави та усвідомлення ними своєї політичної спільноти.

Політична ідентичність в умовах сучасного типу національної держави є предметом політики ідентичності, тобто цілеспрямованих дій щодо її формування. Політика ідентичності виконує функції інтеграції політичної спільноти, легітимації політичного режиму та мобілізації громадян на вирішення нагальних соціальних та політичних проблем [1].

Процес формування політичної ідентичності сучасного українського суспільства може бути розглянутий у трьох напрямках, що поступово змінювали один одного. Перший напрямок – це радянська політична ідентичність, криза якої стала початком становлення нової української ідентичності у пострадянський період. Другий – негативна ідентичність, тобто сукупність уявлень про нову українську державу, що склалися на початку формування сучасної української державності в межах заперечення радянської ідентичності. І нарешті третій напрямок – це сукупність нових уявлень про українську державу, що поступово накопичувались у 1990-і роки .

Отже, тенденції становлення політичної ідентичності можна охарактеризувати як перехід від кризи радянської ідентичності, її еволюцію на тлі розпаду СРСР та створення нової української держави і виникнення координат якісно нової політичної ідентичності, що об'єднує в собі елементи політичної ідентичності попередніх епох. Основні координати нової ідентичності, що знайшли відбиття у доктринах української держави,

включають уявлення про Україну як єдину націю, як суверенну державу, що має європейський напрямок розвитку.

Але формування нової політичної ідентичності не можна розглядати як завершений процес. В контексті уявлень про Україну як про єдину націю існує проблема ствердження єдиного культурного, символічного та освітнього простору і затвердження цих уявлень у самосвідомості громадян. В контексті уявлень про Україну як про суверенну державу – це проблеми створення нових відносин із зовнішнім світом та завдання суттєвої модернізації політичної системи.

Концептуалізація поняття політичної ідентичності передбачає особливу інтерпретацію, в межах якої деякі значення та характеристики будуть актуалізовані, тоді як інші не будуть включені до аналізу, або протистоятимуть одне одному. Таке положення пов'язане з тим, що в межах політичних досліджень неможливо уявити собі абсолютно безперечне поняття.

В межах цієї статті ми будемо розглядати політичну ідентичність як колективну, а не індивідуальну. Політична ідентичність має групову природу. Тобто вона проявляється у належності до будь-якої групи (партії, політичної течії) або як ототожнювання групою себе з будь-якою політичною позицією та визнання цього факту з боку інших суб'єктів політичного процесу.

Індивідуальна ідентичність вивчається, як правило, соціологією, де саме індивід є одиницею аналізу. Під політичною ідентичністю при цьому розуміється ототожнювання індивідом себе з певними політичними принципами або установками, а в якості незалежних чинників часто використовуються соціальні та групові критерії. Підґрунтям індивідуальної політичної ідентичності є унікальний досвід окремої людини та її особливі переживання політичних явищ. Емпіричні соціологічні дослідження стандартизують такий досвід, якщо застосовують кількісні методи, або розглядають його у всій унікальності за допомогою «фокус-груп», включеного спостереження та нестандартного інтерв'ю. Колективна ідентичність, навпаки, не може бути зведена тільки до індивідуального досвіду. Вона існує на рівні суспільства і являє собою те, що члени цього суспільства вважають загальним для всіх, або те, що об'єднує людей незалежно від їх індивідуального досвіду. В цьому сенсі, вважає більшість дослідників, колективна ідентичність існує як стилізоване соціальне явище, тобто «уявляється». Політична ідентичність, що розуміється як колективна ідентичність, перетворює окремих індивідів в політичну спільноту, з'єднану загальними цінностями та цілями, бо виступає в якості політичного проекту та політичного самовизначення колективного Я.

Політична ідентичність складається з багатьох елементів, що створюють визначену структуру, в якій є як актуальні та значущі елементи, так і периферійні і навіть не бажані. При цьому центр та периферія політичної ідентичності рухомі та взаємозамінні. Зберігаються всі ці елементи в історичній пам'яті так званого колективного Я. Історія та пам'ять про минуле є значущим смисловим та змістовним джерелом ідентичності. Вважається, що політична ідентичність є комбінацією уявлень про різні елементи минулого політичної спільноти, які логічно структуровані та задають зміст самовизначення політичної спільноти. Та ідентичність, якою суб'єкт володіє сьогодні, завжди містить у собі більше, ніж можна зрозуміти виходячи з умов дійсності. Вона скоріше являє собою відбиток минулого, ніж сучасного. Таким чином джерело ідентичності знаходиться не просто в історії, але й в процесі інтерпретації та розповідання історії. Суб'єкт не тільки відбиває історію, але й сам створює її контекст, коли актуалізує або ігнорує ті чи інші її частини. Така точка зору притаманна конструктивістам. Вони визнають, що історія та минуле є одними з джерел політичної та національної ідентичності. Але історія сама по собі не стає підґрунтям політичної ідентичності, скоріше ідентичність – це результат особливим чином інтерпретованої та сконструйованої історії. Одним із перевірених засобів та ресурсів, що можуть бути використані для легітимації політичного режиму та мобілізації мас є минуле народу та держави. Один з провідних

теоретиків-модерністів (конструктивістів) Е. Геллнер вважає, що минуле взагалі інтерпретується виходячи з сучасних умов та потреб. Минуле є предметом маніпуляції політичних еліт, спрямованої на підтримку політичної та національної ідентичності як у період кризи так і на рівні повсякденної підтримки громадянських та національних відчуттів.

За допомогою маніпуляцій історичні події з'єднуються в єдиний проект, який задає взаємозв'язок та спадкоємство подій. Особливої значущості використання історії набуло в контексті модернізації та зближення традиційної та нової культури в межах однієї ідентичності [2, с. 131]. Але існує і інша точка зору на сутність політичної ідентичності. Наприклад, Е. Сміт вважає, що намагання конструювання політичної ідентичності суттєво обмежуються великою кількістю соціальних зв'язків, що укорінені у минулому. Національні еліти на його думку можуть використовувати минуле для реалізації своїх інтересів, але робити це постійно неможливо. Рано чи пізно вони опиняються у закритій системі поглядів та інтерпретацій, що обмежують свободу конструктивістської творчості. Тобто, політичну ідентичність конкретної спільноти неможливо зводити виключно до інтересів правлячих еліт та сучасних поколінь. Сміт не відкидає того, що історичне минуле є складовою ідентичності нації – держави, але він вважає, що і міф про виникнення спільноти, і історичний досвід, і колективні спогади вплетені в етнічну культуру, мову, релігію та інші складові нації. Політичні спільноти, що втратили державність, але зберегли етнічний спадок, а також ті соціальні, політичні та культурні інститути, що відтворювали цей спадок, рано чи пізно відновлювали свою державність [3, с. 239]. Концепція Е. Сміта робить акцент на етнічній складовій політичної ідентичності в той час як історія має багато прикладів коли етнічна близькість не зупиняла кризи політичної ідентичності та дезінтеграції політичних спільнот. Інша теоретична позиція притаманна французькому досліднику Ф. Броделю, який вважає, що головна вимога до політичної і національної ідентичності – це її відкритість та незводимість до кінцевого запрограмованого проекту. Він наполягає на тому, що ідентичність повинна часто та радикально змінюватись, а політичне самовизначення нації-держави повинно бути сприйнятливим до змін та викликів, що неможливо, коли минуле розглядається як передумовленість [4].

Отже можна зробити висновок, що політична ідентичність може бути визначена через три складові. Перша – це політична ідентичність як політичний проект, засіб та механізм уявлення політичної спільноти. Друга – це механізм визначення символічних меж політичної спільноти і третя – це комбінація різних елементів історії та історичної пам'яті.

Політична ідентичність та політична ідентифікація тісно пов'язані з поняттям легітимності та легітимації, оскільки ідентичність та ідентифікація передбачають визнання правомірності тієї чи іншої політичної позиції з боку інших політичних суб'єктів.

Більшість сучасних дослідників концепту політичної ідентичності виділяють різні типи цього явища. Деякі автори вважають, що критеріями типологізації можуть бути тривалість стану ідентичності та ступінь його інтеріоризації індивідом. Таким чином відокремлюють ситуаційну та трансверсальну ідентичність, де ситуаційна – це ідентичність зумовлена тією чи іншою ситуацією та пов'язана безпосередньо з політичною практикою і відносно легко змінюється. Особливість ситуаційної ідентичності полягає в тому, що в ній немає прийняття особистістю інтеріоризованих норм та правил практики і схем прийняття та оцінювання політичної позиції, що ідентифікується. Індивід, що володіє ситуаційною ідентичністю ще не є самостійним політичним суб'єктом, бо не створює своєю ідентичності. Тобто вважається, що ситуаційна політична ідентичність нав'язується індивіду ззовні. Трансверсальна політична ідентичність подовжується у часі, тобто є устаткованою та проявляється на основі внутрішньої роботи суб'єкта з оцінки та прийняття ситуаційних ідентичностей. Така позиція може бути сформована тільки на

підґрунті поєднання усвідомлення позиції, що буде ідентифікована та ціннісних орієнтацій та політичних установок індивіда.

Сучасна світова ситуація вимагає від вчених, що працюють в гуманітарній сфері замислитися про причини та джерела ефективного розвитку тих чи інших національних спільнот у глобальному світі, а також про ефективність форм соціальної організації суспільства. Процеси глобалізації та інформатизації суттєво впливають на політичну ідентичність та політичну самоідентифікацію посттоталітарних суспільств, які переживають складні процеси зміни політичної та соціально-економічної системи. Вже відомо, що процеси глобалізації розмивають національні кордони і стимулюють атомізацію та індивідуалізацію суспільства. Культурна та політична ідентифікація стає більш складною під впливом міграційних процесів. З іншого боку, в епоху глобалізації національно-державний рівень ідентифікації підмінюється знайомими символами, що народжує загальний глобальний інформаційно-комунікативний простір. Особливим і дуже актуальним викликом сучасному суспільству стає кардинальна зміна «культурного обличчя» розвинутих європейських країн, що пов'язана із глобальними потоками інокультурної імміграції. Наслідками таких процесів є активізація право-націоналістичних та радикально-націоналістичних партій Європи. Масова міграція населення породжує в наш час такі парадоксальні форми співіснування різних цивілізаційних спільнот, які ще донедавна складно було собі уявити. Поява поняття «мультикультурного», «подвійного» та «потрійного» громадянства сприяє виникненню множинної культурної та політичної ідентичності. І ця тенденція найближчим часом буде тільки збільшуватись. Намагання сучасних європейських держав зберегти та відтворити загальний культурний простір зустрічають опір двох різноспрямованих векторів соціокультурного розвитку. З одного боку – це культурний та інформаційний глобалізм. З іншого – розпад національної солідарності під тиском особливих потреб субкультурних спільнот. Нове глобалізоване та інформатизоване суспільство засноване на радикальних перетвореннях традиційних структур та принципів самоідентифікації. Зміна ідентичності усього суспільства є однією з найважливіших функцій модернізації його соціально-політичної системи. Але завжди треба пам'ятати, що найбільш ефективним ресурсом розвитку суспільства змінена ідентичність може стати тільки за умов неконфліктного співіснування її багатьох складових. Якщо такі умови створити неможливо, пошуки модернізованої політичної ідентичності можуть призвести до подрібнення уже існуючих у складі національної спільноти та подальшого підвищення рівня конфліктності суспільства. Тобто, головною проблемою сучасних держав можна вважати оновлення своєї ідентичності при збереженні своєї унікальності. Тільки таким шляхом, вважають дослідники, сучасні національні спільноти можуть отримати доступ до ресурсів глобальної культури, політики та економіки.

Україна не стала винятком із загальноєвропейського процесу кризи ідентичності. Для того, щоб припинити кризові процеси українське суспільство потребує енергійних та ефективних кроків щодо розвитку та укріплення загальноукраїнської ідентичності. Загальними орієнтирами формування нової української ідентичності повинні залишитися, з одного боку – загальна територія та історична доля усіх етносів, що складають поняття «українського народу» та підтримка загального культурного поля, з іншого боку – затвердження нових сучасних інститутів ринкової економіки та демократії.

Перелік посилань

1. Тимофеев И.Н. Политическая идентичность России в постсоветский период: альтернативы и тенденции. [Текст] / И.Н.Тимофеев. – М.: МГИМО-Университет, 2008. – 176 с.
2. Геллнер Е. Условия свободы. [Текст] / Е.Геллнер. – М.: Московская школа политических исследований, 2004.
3. Смит Э. Национализм и модернизм. [Текст] / Э. Смит. – М.: Праксис, 2004.
4. Бродель Ф. Что такое Франция?. [Текст] / Ф. Бродель. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1994.